

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Відділення професійної освіти і освіти дорослих
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Інститут професійно-технічної освіти
Національний транспортний університет
Київський національний університет технологій та дизайну

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Збірник наукових статей

Київ – 2015

УДК 377/378:37.015.311: (4)

ББК 74.5:87.526.1 (4)

К 65

*Рекомендовано Відділенням професійної освіти і освіти дорослих
НАПН України (протокол № 6 від 22.06.2015 р.)*

К 65 Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів: зб. наук. статей / за ред. В.Г. Кременя, М.Ф. Дмитриченка, Н.Г. Ничкало – Уклад.: М.В. Артюшина, В.П. Тищенко та ін. – К.: НТУ, 2015. – 768 с.

Збірник матеріалів методологічного семінару, проведеного Національною академією педагогічних наук України 29 жовтня 2014 р. у м. Києві, присвячено висвітленню результатів наукових досліджень і практичного досвіду професійного розвитку особистості. Розглянуто теоретичні, методологічні засади і тенденції професійного розвитку особистості, зумовлені євроінтеграційними процесами. З'ясовано психолого-педагогічні особливості професійного розвитку і саморозвитку особистості у контексті освіти впродовж життя. Обґрунтовано роль соціального партнерства, інформаційно-комунікаційних технологій, економічних і етичних чинників у формуванні професійних якостей майбутніх фахівців.

Для науковців, педагогів, практичних психологів і соціальних педагогів, керівників і працівників органів управління освітою, методистів, аспірантів і докторантів, інших читачів, яких цікавлять проблеми сучасної освіти

УДК 377/378:37.015.311: (4)

ББК 74.5:87.526.1 (4)

РЕФЛЕКСІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ УМІНЬ ОСОБИСТОСТІ

Розглядається рефлексія як ефективний механізм формування конструктивних умінь майбутніх робітників. Встановлено, що конструктивні вміння походять від етапів процесу конструювання. Показано їх вплив на рівень розвитку конструктивних умінь, які є основою продуктивної творчої діяльності.

Ключові слова: рефлексія, конструктивні вміння, творчість, професійна діяльність, майбутній робітник, професійно-технічний навчальний заклад.

Рассматривается рефлексия как эффективный механизм формирования конструктивных умений будущих рабочих. Установлено, что конструктивные умения производны от этапов процесса конструирования. Показано их влияние на уровень развития конструктивных умений, которые являются основой продуктивной творческой деятельности.

Ключевые слова: рефлексия, конструктивные умения, творчество, профессиональная деятельность, будущий рабочий, профессионально-техническое учебное заведение.

The article considers the reflection as an effective mechanism of constructive skills of future workers. Found that constructive skills are derived from the stages of the design process. It shows their influence to the level of development as the basis of constructive skills productive creative activity.

Keywords: reflection, constructive skills, creativity, professional activity, future worker, vocational school

Адаптація фахівця до сучасних вимог професійної діяльності залежить від сформованості компетенцій, які дозволяють успішно її здійснювати. У навчальному закладі на їх формування впливають педагоги, проте в реальних умовах (на виробничій практиці, а згодом і на підприємстві) часто виникають ситуації, що вимагають негайного прийняття рішення, оскільки зволікання призведе до небажаного результату (складений вузол у комплекті не працює, відсутній звичний інструмент для роботи, браковані деталі не зникають після усунення ймовірної причини, з'явився незвичний звук тощо). Прийняття правильного рішення залежить від вміння проаналізувати усі аспекти, пов'язані з проблемою, починаючи від будови вузла чи конструкції і закінчуючи правильністю власних дій. Уміння рефлексувати створює умови для ефективного виконання діяльності, оскільки воно сприяє формуванню і розвитку тих компетенцій, на яких вона ґрунтується. Незалежно від сфери професійної діяльності та комплексу робіт, які виконує фахівець, провідною діяльністю є проектування. Воно характеризується застосуванням системи інтегрованих знань і вмінь, які дозволяють координувати взаємозалежні дії, спрямовані на отримання запланованого результату.

ваного результату. Одним з етапів проектувальної діяльності є конструювання, яке передбачає розвинутість конструктивних умінь.

Проблемі рефлексії та різним її аспектам присвячено багато праць у різних наукових сферах, але найбільше серед них є тих, що стосуються філософських і культурологічних проблем відображення, пізнання і освоєння світу (Г. Гегель, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Дж. Локк, Д. Юм, Г. Васянович, М. Каган, Л. Петрушенко, Г. Щедровицький) і таких психологічних рефлексивних процесів, як саморозуміння і розуміння іншого, самооцінювання, самоконтроль, самоінтерпретація та їх ролі в житті людини (С. Рубінштейн, І. Семенов, С. Степанов, Т. Титаренко). Значна увага присвячена рефлексії в працях, що стосуються механізмів творчого вирішення задач і взагалі творчої діяльності (М. Месерович, О. Моляко, О. Музика, В. Рибалка). Проте в педагогічних дослідженнях ролі рефлексії у формуванні конструктивних умінь майбутніх фахівців, що навчаються в професійно-технічних навчальних закладах, приділено недостатню увагу.

Метою статті є розгляд ролі рефлексії як механізму формування конструктивних умінь майбутніх робітників крізь призму бачення результатів професійно орієнтованої творчої діяльності.

Як зазначають дослідники (С. Климов, О. Новіков, В. Шадріков), процесуальна сторона діяльності включає такі компоненти, як потреби, мотиви, проектування, результат, оцінка та, залежно від того, хто є суб'єктом діяльності – окремих індивід чи колектив, саморегуляцію чи управління. Особливе місце в структурі діяльності займають ті компоненти, які дозволяють встановлювати ступінь досягнення результату та причини невдач, тобто саморегуляція та управління. Саморегуляція є не лише одним із компонентів, вона тісно пов'язана з кожним із них в структурі діяльності.

Для будь-якої діяльності характерна певна активність, рівень якої змінюється саморегуляцією. Саме через саморегуляцію виявляється специфіка як відображення та моделювання діяльності, так і рефлексії суб'єкта. На думку О. Новікова, будь-яка продуктивна діяльність проходить наступні фази: проектування, технологічну та рефлексивну [2, с. 44]. Вчений вважає, що оцінка і рефлексія супроводжують увесь процес діяльності людини, а не лише присутні на останній – рефлексивній фазі, в якій рефлексивна діяльність є провідною. Це означає, що постійно здійснюється оцінювання проміжних результатів, здійснюється рефлексування одержаних результатів, застосування технологій, способів, методів та усіх питань, що стосуються результативності діяльності.

Здійснюючи перетворювальну діяльність, людина змінює світ: спочатку проектує, а потім реалізує заплановані зміни. Перетворювальний потенціал людини залежить від комплексу одержаних і набутих самостійно умінь (проектувальних, конструктивних, технологічних тощо) і рівня розвитку творчих здібностей. Проектувальна діяльність проходить кілька стадій, кожна з яких вносить свій внесок у загальний результат роботи (концептуальна, моделювання, конструювання, підготовча технологічна). Конструктивна діяльність полягає у визначенні конкретних способів і засобів реалізації заданої моделі в рамках існуючих умов, а детальніше: «На основі створеної концептуальної моделі проекту починається конструювання конкретних вузлів і механізмів майбутньої машини, які пов'язані, узгоджені між собою і в своїй сукупності дозволяють надалі реалізувати «в металі» концептуальну модель» [2, с. 307]. Стадія конструювання включає такі етапи, як декомпозиція, агрегування, дослідження умов і побудова програми (проекту).

Конструктивні вміння фахівця похідні від етапів процесу конструювання тому, на нашу думку, до них можна віднести:

на етапі декомпозиції – вміння в обмежених реальних умовах виділити в меті підцілі, які задають напрями роботи, тобто розділити модель на окремі пакети детальних робіт (під час такої роботи можна поміркувати над важливими питаннями стосовно раціональної організації праці, способу чи виду контролю, моніторингу витрат різних ресурсів, необхідного рівня кваліфікації для виконання роботи тощо); вміння побачити «зверху», як кожен етап вписується в загальний хід роботи над виготовленням моделі; вміння побачити по горизонталі забезпечення ресурсами, часові витрати, можливості обладнання, необхідне обладнання та інструменти, потрібну кваліфікацію робітників; вміння критично оцінювати наявну інформацію і при потребі відшукати додаткову;

на етапі агрегування (характерний для практичної діяльності): вміння узгоджувати окремі завдання реалізації задуму між собою; вміння визначити конфігурацію залежно від мети і завдання (як з'єднуються деталі або частини, зовнішній вигляд деталей і вузлів, дизайнерське вирішення тощо); вміння класифікувати, тобто встановлювати відношення між тими елементами (деталлями, вузлами), що з'єднуються; вміння визначати рівнозначні елементи, однотипні та різнотипні елементи (за розташуванням у просторі, за часом виготовлення чи функціонування, за функціями); вміння стиснути інформацію великого обсягу і передати її коротко і зрозуміло;

на етапі дослідження умов реалізації моделі: уміння критично оцінити необхідний досвід і кваліфікацію для виконання роботи; уміння навчатись в обраній сфері діяльності доступними засобами; уміння визначати необхідні ресурси для виконання моделі;

на етапі побудови програми: уміння скласти план дій для реалізації моделі в конкретних умовах і в усталені терміни; уміння визначити ключові етапи робіт, які впливають на загальний час виконання роботи; уміння раціонально використовувати наявні ресурси.

Проміжній стадії виготовлення виробу відповідають одні умови, а кінцевій – інші, тому саме на кінцевій стадії виникають питання врахування вимог дизайну чи реклами, які впливають на споживчий аспект виробу. Якщо йдеться про організаційну модель (проблеми організації праці), то для неї важливо знайти оптимальну систему субординації, функціонування і розподілу інформації.

На думку В.Тименка, результатом комплексного методичного впливу на учнів має бути «система сформованих конструктивних умінь: мовленнєвих, художніх, технічних» [3]. Хоча дослідження вченого стосувалося молодших школярів, проте, на нашу думку, ця теза є актуальною і для учнів професійно-технічних навчальних закладів, оскільки розвинене асоціативне мислення, багате суб'єктивне світосприймання і світовідчуття також потрібні і майбутньому фахівцю. З цією метою педагоги використовують потенціал міжпредметних зв'язків, гуманітарних дисциплін, позаурочної і позаучилищної діяльності. Однак сьогодні в закладах професійно-технічної освіти (особливо, де готують фахівців технічного профілю) є проблеми не тільки зі знайомством учнів з основами технічної естетики або художнього конструювання, але й з підвищенням рівня художньої культури учнів.

Як зазначає О. Новіков, основними психологічними механізмами рефлексії є: зупинка, фіксація, відсторонення, об'єктивізація та обертання. Для їх здійснення необхідними є наступні рефлексивні уміння: здійснювати самоконтроль дій (проекувальних, конструктивних, технологічних); контролювати власні судження; визначати послідовність і підпорядкованість етапів діяльності, враховуючи власний досвід (мотив, причини, смисли, цінності); побачити в старому нове, у відомому – невідоме, в очевидному – неочевидне, у звичному – незвичне; стати на позицію іншого; різнобічно оцінювати ситуацію; перетворювати пояснення явища, процесу або ситуації, які спостерігаються, залежно від нових умов, що склались [2, с. 333].

Проблема рефлексивності є фундаментальною, оскільки рефлексивні процеси знаходяться в основі таких важливих феноменів психіки, як мислення, творчість і продуктивність, пов'язаних з людською діяльністю. Рефлексія присутня практично у всіх напрямках активності людини, що й визначає ефективну адаптацію її до середовища. Як багатоаспектне явище у діяльності людини рефлексію переважно розглядають у таких напрямках: інтелектуальному, особистісному, комунікативному і кооперативному. У них вона виконує роль основної домінанти соціалізації людини, адже усвідомлення ефективності міжособистісної комунікації і власних дій неможливе без неї [1, с. 4–5]. Серед реальних відношень і зв'язків, які існують між свідомістю і рефлексією – генетичних, структурних і функціональних – останні відіграють важливу роль у формуванні знання, різних умінь, в тому числі й конструктивних умінь особистості як основи творчої діяльності.

Будь-яке знання можливе тільки тоді, коли воно пов'язане з рефлексією, тому процес навчання завжди має супроводжуватися рефлексивною діяльністю того, хто навчається. Завдяки рефлексії особистість засвоює норми, нормативні процедури і стратегії, важливі в різних видах діяльності. Складність рефлексування пов'язана з тим, що, з одного боку, рефлексія є вершиною суб'єктивності, тобто залежить від суб'єкта, його волі, допускає певне відхилення від об'єктивності, перебігає в полі суб'єктивних закономірностей особистості, а з іншого боку, в суб'єктивному світі діють об'єктивні закони, на знання яких і має спиратися педагог, здійснюючи управління навчальним процесом.

У ході навчального процесу учень, здійснюючи рефлексію, може усвідомлювати себе на двох рівнях: добровільно приймає роль підпорядкованого і прагне допомоги педагога на всіх етапах здійснення власних дій, або намагається усвідомлювати ті процеси, які перебігають в його свідомості, і пов'язувати їх з кінцевою ефективністю власної діяльності. У більшості випадків проблемою для педагога є переведення учня на рівень повної самостійності у здійсненні рефлексивної діяльності.

На думку А. Карпова, якщо рефлексію розглядати як здібність, необхідно визнати й те, що вона має індивідуальне вираження [1, с. 11], тому в навчальній групі в учнів спостерігаються відмінності її розвитку. Це означає, що, залучаючи учнів до продуктивної діяльності, необхідно одночасно організувати й їхню рефлексивну діяльність, більше уваги приділяти тим учням, в яких ця здібність розвинута на низькому рівні.

У межах діалектичного методу Г. Гегеля основним механізмом утворення нового з відомого є рефлексія. З одного боку, рефлексія збігається з

самоусвідомленням власної діяльності, а з іншого, завдяки рефлексії відбувається саморозвиток особистості, пов'язаний зі здобуванням знання і формуванням на його основі певних дій. З точки зору екзистенціального розуміння рефлексія, як особливий вид діяльності, впливає на предмет творчості, змінює, конструє і творить його.

Оскільки успіхи в творчій діяльності залежать від рівня розвитку рефлексивної здібності в учнів, необхідно звернути увагу на процеси, які беруть участь у переробці інформації та на які, певним чином, може впливати педагог: пам'ять, рефлексивне мислення, метапроцеси (метапам'ять, метамислення). У творчій діяльності роль рефлексії зростає, адже вона допомагає усвідомити засоби, способи і основи творчої діяльності, регулювати діяльність мислення, відслідковувати хибні міркування. Відповідно до ролі рефлексії, як особистісної форми мислення, в діяльності виділяють контрольну, конструктивну, мобілізуючу і раціоналізуючу її функції, а залежно від функцій в різних ситуаціях розрізняють такі її види, як ситуативна, ретроспективна і перспективна. Ситуативна рефлексія забезпечує включення людини в ситуацію та її аналіз і осмислення поелементно, що дає можливість адекватно на неї реагувати залежно від умов, що змінюються; ретроспективна рефлексія не лише дозволяє проаналізувати всі елементи діяльності (мотиви, передумови, умови, етапи і результати), але й допомагає знаходити помилки; перспективна рефлексія дає можливість розглянути поелементно майбутню діяльність і здійснити прогноз результатів [1, с. 11]. У контексті творчої діяльності, спираючись на розуміння рефлексії як переосмислення особистістю в проблемній ситуації змісту своєї свідомості (М. Моляко, В. Рибалка, С. Степанов та І. Семенов), у рефлексивній діяльності виділяють такі етапи: відтворення стереотипів, перші відчуття правильності напряму пошуку і зменшення переживань з приводу проблеми, виникнення стану максимального натхнення, зростання самосвідомості, продукування інновації.

Через багатоаспектність своєї природи сьогодні рефлексія розглядається, як одна з функцій в організації діяльності, як рівень мислення, як механізм саморозвитку особистості в творчому процесі. Процеси генерації інформації, упорядкування знання, його розвиток і функціонування в свідомості особистості перебігають за рахунок рефлексії, яка є механізмом і формою вимушеного контролю над ними. У цих процесах рефлексія виконує дві взаємопов'язані функції важливі в творчій діяльності: по-перше, усвідомлення інформації дає можливість зрозуміти обмеження у виборі дій і способів діяльності, а по-друге, усвідомлення інформації є зняттям

упорядкування знань і уявлень суб'єкта за допомогою відповідних способів, методів і засобів користування нею. Тому в творчому процесі важливим моментом є аналіз і контроль за власними виконавчими діями, що дає можливість програвати мисленно різні варіанти вирішення проблеми, висувати гіпотези, конструювати ланцюжок необхідних дій для виконання діяльності, рефлексувати за їхньою правильністю.

Таким чином, у педагогіці рефлексію розглядають як інструментальний засіб організації навчальної діяльності, здатний значно підвищити її результати. Цей підхід стосується й залучення учнів професійно-технічних навчальних закладів до творчої майбутньої професійної діяльності, яке починається на уроках професійно-теоретичної, професійно-практичної підготовки і продовжується в гуртках технічної, художньо-прикладної (художньо-технічної) чи художньої творчості. Оскільки основою успіху в професійній діяльності майбутнього робітника є, перш за все, конструктивні вміння, тому в процесі професійного навчання особливу увагу необхідно звертати на одночасний розвиток ще й рефлексивних умінь учнів. Крім того, завданням педагогів є підвести учнів до думки про те, що рефлексивна діяльність має стати звичною діяльністю людини. Результатом реалізації такого підходу буде зростання професійної компетентності майбутнього робітника.

Список використаних джерел

1. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
2. Новиков А.М. Методология / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М. : СИНТЕГ, 2007. – 668 с.
3. Тименко В.П. Концептуальні засади формування конструктивних умінь в учнів початкової школи / В.П.Тименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7534/97/>